

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО КОДЕКСУ В ПЕРСОНАЖНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Подано аналіз дотримання принципу ввічливості в діалогах персонажів сучасних українських драматургічних творів; унаочнено реалізацію максимуму принципу спілкування; визначено асиметричні комунікативні ситуації, за яких порушення принципу ввічливості не впливає на гармонійний напрям комунікативної взаємодії героїв п'єс.

Ключові слова: принцип увічливості, асиметричні комунікативні ролі, комунікативна максима, гармонійна комунікація, драматургічний дискурс.

Представлен анализ соблюдения принципа вежливости в диалогах персонажей современных драматургических произведений; проиллюстрирована реализация максим принципа вежливости; определены ассиметричные коммуникативные ситуации, при которых нарушение принципа вежливости не влияет на гармоничное направление коммуникативного взаимодействия героев пьес.

Ключевые слова: принцип вежливости, ассиметричные коммуникативные роли, коммуникативная максима, гармоничная коммуникация, драматургический дискурс.

This article analyzes compliance with politeness principle in dialogues of characters of modern dramaturgic works; it illustrates the implementation of politeness principle maxims; it identifies asymmetrical communicative situations in which violation of politeness principle does not affect harmonious direction of interaction between play's characters.

Keywords: politeness principle, asymmetrical communication roles, communicative maxim, harmonious communication, dramatic discourse.

Мовна комунікація є насамперед міжособистісною інтеракцією, яка передбачає взаємодію спілкувальників, координацію їхніх дій певними правилами й законами, що регулюють поведінку співрозмовників і зумовлені як закономірностями процесу комунікації, так і психологічними особливостями та соціальними ролями спілкувальників. Система цих принципів і правил умотивовує ставлення людини до мовних знаків, до вираження її оцінок, емоцій під час творення й сприйняття мовленнєвих дій [12, с. 48]. У цьому разі чітко вибудовано відмінність між семантичним і прагматичним підходами до одиниць мови. Прагматика уналежнює функціонування мовленнєвих актів до певних принципів і постулатів, якими мають послуговуватися

спілкувальники для досягнення позитивних результатів. Система принципів і правил утворює комунікативний кодекс, ґрунтований на певних категоріях і критеріях [13, с. 97]. Основними принципами, що формують комунікативний кодекс, вважають принцип кооперації і принцип увічливості.

Принцип кооперації визначають зацікавленням партнерів в ефективності передавання інформації, що зумовлює координування спілкувальниками своїх мовленнєвих дій, уникнення комунікативно непеєднаних мовленнєвих ходів. Запропонований Г. Грайсом принцип постулює: твій комунікативний внесок на певному етапі діалогу має бути таким, якого потребує спільно визначена мета й напрям цього діалогу [5, с. 222]. Принцип кооперації зреалізовано в максимах (лат. *maxima* – основне правило) мовленнєвого спілкування, що визначають ступінь кооперативності комунікації (максими кількості, якості, відношення й манери). Ці максими є своєрідною інструкцією до раціонального використання мови. Принцип кооперації передбачає дотримання принципу увічливості, запропонованого Дж. Лічем і спрямованого на забезпечення гармонізації інформаційного обміну та запобігання конфліктним ситуаціям [14]. Принцип увічливості та принцип кооперації функційно перетинаються, оскільки регулюють соціальну поведінку комунікантів, зокрема й комунікативну діяльність.

Увічливість потрактовують як чемність, дотримання правил пристойності у вчинках і мовленні, вияв вихованості [9, с. 25]. Ширшим є визначення увічливості як принципу соціальної взаємодії, базованому на повазі до партнера, урахуванні його інтересів, готовності надати допомогу [1, с. 3]. Дослідник Дж. Ліч вважає увічливість особливою стратегією мовленнєвої поведінки, спрямованою на запобігання конфліктним ситуаціям [14, с. 18].

Про увічливість й різні аспекти її вивчення йдеться в наукових працях багатьох вітчизняних лінгвістів (С. Богдан [2], Н. Журавльова [6], О. Миронюк [7], М. Телеки і В. Шинкарук [11] та ін.). У межах нашого дослідження принцип увічливості проектуємо на спілкування дійових осіб сучасних українських п'єс.

Метою запропонованої наукової розвідки стала характеристика дотримання комунікативного кодексу, зокрема принципу увічливості, у сучасному драматургійному дискурсі. Поставлена мета передбачає

виконання таких завдань: виявлення реалізації принципу ввічливості в діалогах драматургійних героїв; з'ясування специфіки порушення комунікативного кодексу та впливу цього порушення на гармонійний перебіг комунікації. Актуальність статті зумовлено відсутністю аналізу комунікативного кодексу в сучасних драматургійних творах. Джерельна база дослідження охоплює друковані тексти сучасних українських драматургів у збірках і періодичних виданнях; електронні версії п'єс, розміщені на Інтернет-сайтах.

Порушення принципу ввічливості в сучасному драматургійному дискурсі пояснюємо двома тенденціями:

1. Конфлікт є основною жанровою ознакою п'єс та рушійною силою розвитку драми. Незважаючи на поєднання в сучасних драматургійних творах барокового, романтичного, реалістичного типів конфлікту, а також на приземлену тематику художніх конфліктів, позбавлену гостроти, яскравості й глибини [3, с. 297], внутрішня комунікація сучасного драматургійного дискурсу зазвичай тією чи тією мірою напружена й дискомфортна, що зумовлено родовою специфікою драми й виражено в непоєднуванні комунікативних інтенцій дійових осіб, а також зумовлено соціальними, інтелектуальними, віковими й гендерними чинниками.

2. Зростання рівня агресивності сучасного суспільства не може не впливати на відбиття цієї тенденції в п'єсах. Зважаючи на активне обмеження комунікативного середовища дійових осіб сучасних п'єс побутовим спілкуванням, а хронотопічної структури – сучасним або недавно минулим часом в Україні, логічним стає віддзеркалення в персонажних діалогах агресивної мовленнєвої поведінки, характерної для сучасної людини в повсякденному спілкуванні, що спричинює порушення принципу ввічливості.

Принцип увічливості більшою мірою регулює спілкування, ніж принцип кооперації, оскільки підтримує соціальну рівновагу й дружні взаємини між комунікантами. Такий стратегічний принцип, подібно до принципу кооперації, реалізовано в мовленні за допомогою різних максим, зокрема: максим такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії. Проілюструємо дотримання цих максим у драматургійних діалогах конкретними прикладами.

1. Максима такту (*Tact Maxim*), вербалізуючись у директивах і комісивах, регулює межі особистісної сфери. Дотримання цієї максими

означає пристойну поведінку; урахування правил, прийнятих певним соціальним середовищем; зважання на інтереси співрозмовників, наприклад: *Марк. Дозвольте забрати Марійку?* (Н. Уварова «Коли настане весна...»); *Костя. Можна, я трохи посиджу?* (А. Наумов «Надто ранений звір»).

2. Максима великодушності (Generosity Maxim) застерігає співрозмовників від домінування в процесі комунікації й виражається в директивах і комісивах. Для вербалізації цієї максими, наприклад, у непрямих висловленнях прохання нерідко використовують частку *не/ні* як змогу партнера дати негативну відповідь, наприклад: *Борис. Теодоре Ніфонтовичу, чи не бажаєте проїхати зі мною на вокзал, бо за дивним збігом обставин я якраз саме туди направляюсь* (О. Миколайчук-Низовець «Територія Б, або Якщо роздягатися – то вже роздягатися!»).

3. Максима схвалення (Approbation Maxim) полягає в позитивній оцінці інших і реалізується в експресивах і репрезентативах. Ситуація вдячності зазвичай збільшує похвалу на адресу співрозмовника, наприклад: *Віра. Любо, ви он всіх поважаєте, до всіх така добра, і вас всі в околиці люблять* (М. Нікітюк «Дачі»).

4. Максима скромності (Modesty Maxim) передбачає неприйняття похвали на власну адресу й вербалізується також в експресивах і репрезентативах. Реалістична й об'єктивна самооцінка стає важливою умовою успішності спілкування персонажів, наприклад:

Стройник. Іван Федорович розповів мені, що се ви так лагідно турбуєтеся про його рану, яку він отримав, коли ми знов відбили Місто у Східних.

Олександра. Пане Ейхгорн, ви, як завжди, перебільшуєте (М. «Абонемент № 7. Інша сестра»).

5. Максима згоди (Agreement Maxim) полягає в неопозиційності, вербалізуючись у репрезентативах. За цією максимою адресат має зменшити незгоду з думкою або оцінкою адресанта. Максиму згоди персонажі реалізують у реакційних репліках-відповідях на певну думку співрозмовника або його спонукання, наприклад:

Грубер. Ми з тобою молодці.

Лаура. Абсолютно згодна (М. Блехман «Моцарт і Сальєрі»).

6. Максима симпатії (Sympathy Maxim), виражаючись у репрезентативах, передбачає турботу про інтереси, бажання й потреби комунікативного партнера. Ця максима, запобігаючи конфлікту в спілкуванні, стає умовою дії інших максим, наприклад:

Етей. Не хвилюйтеся за мене, я вже дорослий.

Адміністратор. Звичайно ж, звичайно ж... Я зовсім не хотів вас образити. Просто у мене така робота... (А. Вишневецький «Клаптикова порода»).

Дотримання принципу ввічливості у взаємодії персонажів нерідко визначає комунікативні ролі, що поділяють на симетричні (студент – студент, пацієнт – пацієнт) й несиметричні (викладач – студент, лікар – пацієнт) [9, с. 19]. На думку С. Богдана, справді етикетною, перевіреною на дотримання принципу ввічливості можна вважати лише комунікативну ситуацію, «для якої суттєвими є відмінності між мовцями» [2, с. 10]. Утім, симетричність комунікативних ролей спілкувальників не гарантує реалізацію принципу ввічливості й гармонійного перебігу діалогу. Прикладом є діалог двох родичок (однакових за віком і соціальним статусом) з п'єси О. Миколайчука «Квітка на три місяці»:

Марія. Пані Мадлен, могли б себе поводити і скромніше.

Мадлен. Пані Марія, дуже часто далеких родичів – як кажуть – не вибирають.

Марія. Це єдина думка, яка мене іноді втішає під час наших зустрічей.

Мадлен. Повірте, мене теж.

Асиметричність спілкування полягає в наявності в одного з партнерів комунікативної влади, що виникає внаслідок соціальної, вікової чи інтелектуальної переваги [8, с. 30]. У межах сучасного драматургічного дискурсу виокремлюємо асиметричні комунікативні ситуації, зумовлені статусно-рольовими стосунками, гендерною ознакою, віковими характеристиками.

Статусно-рольова характеристика персонажа вмотивовує його поведінку, індивідуальність, виявляючись у вчинках, зокрема й комунікативних. Соціально-рольовий статус визначають професія, вид діяльності, стосунки людей у суспільстві. Збільшення соціальної «відмінності» між комунікантами потребує послідовнішого дотримання принципу ввічливості, оскільки людина, яка має вищий статус, має змогу без будь-яких наслідків порушувати максими ввічливості.

Яскравою ілюстрацією асиметричної комунікативної взаємодії, спричиненої різним соціальним статусом, є діалог начальника з підлеглим. Такою є, наприклад, розмова директора музею *Верстюка* зі своїми заступниками:

Верстюк. Я шо думаю. В нас у залі одна люстра висить, а шо, як ми ще дві люстри повісимо.

Рвець. Ну, да – ну, да. А нашо дві люстри? Може ж, одну? Де його дєньги на дві люстри брать?

Верстюк. Це не питання. Центральну знімемо, вже стара.

Рвець. Ну, да – ну, да.

Верстюк. Так от, я думаю, шо в нас ніде портрета *Піунової* нема, а *Тарас* же її любив.

Крищенко. Це дуже цікаво.

Верстюк (до Крищенко). Правда ж? Я так думаю, – на цілу стіну, по центру *Тарас*, очі великі, блищать. А для фону такий колаж: з лівого боку, вдалині, ніби з-за плеча – *Піунова* у чорному, і театр, і вогні.

Крищенко. Вражаюче, вражаюче! Тільки я б одну деталь, якщо можна?

Верстюк (похмуро). Ну?

Крищенко. З-за плеча *Піунова* хай у білому, їй же тільки п'ятнадцять, здається, було?

Верстюк. Ні, ну це не питання. Хай у білому (*І. Марченко* «Музей нашої пам'яті»).

Наведений діалог ілюструє активне недотримання максим такту, великодушності, схвалення, згоди комунікантом *Верстюком*, який має високий соціальний статус. Водночас комуніканти *Рвець* і *Крищенко* (з нижчим соціальним статусом) не дозволяють собі порушувати ці максими, демонструючи мінімізацію авторитетності власних думок, компліменти й позитивну оцінку на адресу *Верстюка*, а також постійну згоду з його ідеями. Соціальний статус *Верстюка*, незважаючи на порушення ним принципу ввічливості, уможливорює гармонійний напрям наведеної розмови.

Гендерні ознаки персонажів виявляють також особливості комунікативної діяльності обох статей, визначають специфіку мовної діяльності й мовної поведінки, фіксують гендерні асиметрії, а також зумовлюють успіх або невдачу комунікації. Спостереження за комунікативною

поведінкою чоловіків і жінок дають змогу визначити деякі гендерні стереотипні ознаки. Зокрема, прийнято вважати, що в жінок є своя логіка, яка подекуди викликає повне непорозуміння й навіть розгубленість у чоловіків [4, с. 186]. В інтимних діалогах дійових осіб сучасних п'єс фіксуємо в репліках героїнь відбиття парадоксальності, непередбачуваності й невимушеності. Зразком можна вважати телефонну розмову закоханої пари в п'єсі С. Щученка «F.ART»:

Джулія (голос). Привіт. Потрібно зустрітися.

Алекс. Привіт. Радий тебе чути. А якщо не лише чути, то буду удвічі радий. Тільки я зараз зайнятий.

Джулія (голос). Добре. Умовив. Зустрічаємося зараз.

Алекс. Тобто?

Джулія (голос). Скоро буду.

Алекс. Де? Тут? У мене?

Джулія (голос). До зустрічі.

Гудки. Алекс зітхає.

Алекс. Ось так завжди. Ти їй про вікно, а вона тобі про пиано. Ти їй про слона, а вона тицяє тобі холодного дереуна... (С. Щученко «F.ART»).

Парадоксальна мовленнєва поведінка Джулії вербалізує порушення максим згоди, такту й симпатії. Утім, емоційне ставлення Алекса до дівчини впливає на сприйняття хлопцем її поведінки, який не реагує на недотримання комунікативних норм, що уможливорює гармонійний діалог персонажів.

Вікову специфіку комунікативної взаємодії персонажів зумовлено традиціями родинного виховання українців, які з давніх-давен уважали сім'ю й рід святинєю, що пояснювало шанобливе ставлення до старших за віком [10, с. 12]. Через це комунікативна модель «старший – молодший» нерідко ілюструє порушення принципу ввічливості старшим комунікантом й ігнорування цього порушення молодшим. Як приклад наведемо діалог матері з сином:

Леонід Михайлович. Нате мої капці. В них буде легше, ніж в отих ваших. Ви скрізь їх з собою возите?

Калина Максимівна. А куди я їжджу? То ти в нас гастрольор. Що за Цюріх?

Леонід Михайлович. Не розумію.

Калина Максимівна. А ти й не почув? Про Цюріх. Чого тебе туди носило?

Леонід Михайлович. Носило? Навпаки – я впирався. Мені там диплом вручали. Гільдії фармацевтів. Але мусив поїхати – престиж. Тиждень – псові під хвіст.

Калина Максимівна. А тобі й далі часу на всьо мало?

Леонід Михайлович. Прошу точніше. На що на всьо?

Калина Максимівна. Дівок, чула, досі не кидаєш.

Леонід Михайлович. Ну що ви, мамо. В мене що, їх гарем?
(Г. Штонь «День прожитих бажань»).

Незважаючи на постійне порушення принципу ввічливості *Калиною Максимівною* (зокрема максим такту, симпатії, великодушності), її син підтримує нейтральний тон спілкування. У цьому разі вік дійових осіб впливає на процес комунікації, що виявляється в порушенні певних максим старшими за віком персонажами.

Отже, дотримання правил комунікативного кодексу, зокрема принципу ввічливості, ускладнено в персонажному спілкуванні як родовою специфікою драми, так й асиметричністю комунікативної взаємодії, зумовленою статусно-рольовими, гендерними й віковими ознаками дійових осіб. Утім, пряма кореляція між порушенням максим принципу ввічливості й появою дисгармонійного характеру спілкування не постає. Перспективу наукових розвідок убачаємо в аналізі комунікативних невдач у діалогах героїв сучасних драматургічних творів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Беляєва Е. І.** Грамматика и прагматика побуждения : английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1992. – 118 с.
2. **Богдан С. К.** Мовленнєвий етикет українців : традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. **Вірченко Т. І.** Художній конфлікт в українській драматургії 1990–2010-х років : дискурс, еволюція, типологія / Т. І. Вірченко. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. – 336 с.
4. **Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика** / [Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф. та ін.]. – Х. : Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014. – 472 с.

5. **Грайс Г. П.** Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.
6. **Журавльова Н. М.** Поетика української епістолярної ввічливості ХІХ – поч. ХХ століття / Н. М. Журавльова. – Запоріжжя : Вид-во Запорізького нац. ун-ту, 2012. – 548 с.
7. **Миронюк О. М.** Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. М. Миронюк. – К., 1993. – 22 с.
8. **Пономаренко О. А.** Жанрова організація мовленнєвого спілкування лікаря і пацієнта (на матеріалі художніх творів письменників-лікарів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / О. А. Пономаренко. – Сімферополь, 2014. – 40 с.
9. **Радевич-Винницький Я.** Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006. – 291 с.
10. **Стельмахович М. Г.** Українська родинна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.
11. **Телеки М. М.** Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру / М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук. – К. ; Миколаїв : Миколаївський держ. гуманітарний ун-т, 2007. – 176 с.
12. **Формановская Н. П.** Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н. П. Формановская. – М. : Ин-т русского языка, 1998. – 291 с.
13. **Яшенкова О. В.** Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К. : Академія, 2010. – 312 с.
14. **Leech G. N.** Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – L. ; N. Y. : Longman, 1983. – 250 p.

Надійшла до редколегії 13.06.2016